

STANISLAV ŠÍŠKA

NÁLEZY BOLERÁZSKEJ SKUPINY NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

V strednom eneolite sa prvýkrát a naposledy v mladšej dobe kamennej prerušuje známa bipartícia historického vývoja Slovenska a s výnimkou niektorých neosídlených hornatejších enkláv je na celom území rozšírená badenská kultúra. K najprepracovanejšej a najlepšej známej zložke patrí jej začiatok, reprezentovaný bolerázskou skupinou. Prvoradú zásluhu na tom má V. Němejcová-Pavúková (1973; 1979; 1981), ktorá zhodnoteniu tejto skupiny – aj v kontexte s osídleniami juhovýchodnej Európy – venovala veľkú časť svojho úsilia. Základnú pramennú bázu tvoria nálezy z juhozápadného Slovenska, Moravy, západného Maďarska i severovýchodného cípu Rakúska. Tieto oblasti patria aj k materskému územiu bolerázskej skupiny (Němejcová-Pavúková 1973, mapa – príloha). V čase publikovania citovanej štúdie bolo z východného Slovenska známe iba jedno nálezisko tejto skupiny (Košice, časť Barca, poloha Svetlá IV) a aj z východného Maďarska autorka registrovala len tri náleziská. Od tej doby pribudli v Potísi ďalšie nové, sčasti aj publikované nálezy. Cieľom nášho príspevku je sprístupniť malú kolekciu nálezov zo sídliska Košice, časť Barca I a pokúsiť sa o jej zhodnotenie v rámci ďalších nepočetných až ojedinelých artefaktov z východného Slovenska.

1. KOŠICE, časť BARCA I (poloha: Begányiho mlyn)

Počas výskumu spoločnej expedície Archeologických ústavov v Prahe a Nitre, vedenej L. Hájkom, sa v rokoch 1951–1954 preskúmala rozsiahla časť viacvrstvového náleziska situovaného na ostrohu na pravej strane Myslavského potoka, prítoku Hornádu. Najmä mladopaleolitické sídliskové objekty a časť osady otomanskej kultúry s výnimočne dobre zachovalými pôdorysmi domov patria k najdôležitejším prameňom pri štúdiu pravekých osídlení východného Slovenska (Hájek 1961, 59–67; tam aj ďalšia literatúra). Žiaľ podstatná časť výskumu nebola zhodnotená. Po prevezení neúplného nálezového materiálu do AÚ SAV v Nitre sa na túto úlohu podujal A. Točík, avšak pre chýbanie dokumentácie, pravdepodobne už stratenej, mohol iba určiť príslušnosť jednotlivých výrazných nálezov ku konkrétnym kultúram bez poznania nálezových situácií a bez rozlí-

šenia nálezových celkov (Točík 1991, 8). V takýchto súvislostiach treba chápať aj vypovedaciu hodnotu nálezov prezentovaných v našom príspevku. Sú výberom artefaktov s charakteristickými znakmi boľerázskej skupiny.

Napriek tomu štúdia L. Hájka poskytuje pomerne spoľahlivé indície o situovaní spomínaných nálezov. Podľa nej najspodnejšia vrstva IV/3 obsahovala nálezy bukovohorskej kultúry, vrstva IV/2 nálezy bukovohorskej a bližšie nedefinovanej skupiny polgárskej kultúry, pričom v jej vrchnej časti boli už len nálezy polgárskej kultúry. V materiáli z tejto lokality sme dodatočne identifikovali sídliskovú keramiku tiszapolgárskej a lažnianskej skupiny. Vo vrstve IV/1 sa nachádzala keramika badenskej kultúry a črepy so šnúrovou keramikou. Značkou IV/1 je signovaná aj väčšina črepov boľerázskej skupiny.

Z hľadiska technológie, štruktúry materiálu i podľa povrchovej svetlohnedej farby 15 črepov boľerázskej skupiny tvorí súbor, ktorý sa zreteľne odlišuje od klasickej keramiky badenskej kultúry z vrstvy IV/1. Pochádzajú z hrncov zdobených jamkovaným plastickým pásikom vychádzajúcim z ústia (obr. 1:9,11), inokedy je okraj slabo navonok prehnutý a jamkovaný pásik je pod ním (obr. 1:12). Plastický jamkovaný pásik sa nachádza i na okraji baňatej vázy (obr. 1:13) a dvojité pásik s nepravidelnými trojuholníkovými jamkami je aj na rozhraní hrdla a tela vázy s vyšším hrdlom (obr. 1:8,10). V jednom prípade je jamkový okraj ústia a hneď pod ním je umiestnený jamkovaný pásik; na ďalšom črepe je trojica horizontálnych pásikov na bližšie neurčenom mieste tela nádoby (obr. 1:15). Ďalšie artefakty pochádzajú z hrncov zdobených po celej ploche hlboko rytým vetvičkovitým ornamentom (obr. 1:1–4,6), nad ktorým je na jednom črepe rad okrúhlych vpichov (obr. 1:5). Vetvičkovitú výzdobu má aj zlomok hrnca s ulomeným pásikovým uchom (obr. 1:7). Z vrstvy IV/1 pochádza i zlomok terčovitého ucha (Scheibenhenkel) lažnianskej skupiny (obr. 1:14), ktorý sa štruktúrou materiálu i čierno sfarbeným vyhladeným povrchom výrazne odlišuje od keramiky boľerázskej skupiny a pravdepodobne súvisí s vrstvou IV/2 obsahujúcou keramiku polgárskej kultúry.

2. KOŠICE, časť BARCA (poloha: Svetlá IV)

Nálezisko situované na pravej terase Myslavského potoka je vzdialené 2 km od náleziska Košice-Barca I. V rámci výskumu paleolitického osídlenia odkryl L. Bánesz r. 1965 spodné časti (dná) troch jám, rozpoznateľné len podľa rozloženia nálezov. Oválna jama 1, presnejšie plocha s rozmermi 300x380 cm obsahovala výraznú keramiku boľerázskej skupiny (Bánesz 1970, 326, 327). Z ťažko rozlíšiteľných terénnych situácií sa zdalo, že jama 1 sčasti prekrývala jamu (plochu) 1a s keramikou skupiny Lažňany. Podľa autora výskumu sa na oboch plochách nachádzali aj črepy bodrogkersztúrskej skupiny a badenskej kultúry premiestnené orbou.

Súbor keramiky z jamy 1 tvoria črepy s jedným–tromi plastickými jamkovanými pásikmi (obr. 2:1–7,10,11), ďalšie sú zdobené rytým vetvičkovitým ornamentom (obr. 2:9,12,14) a ojedinele sa našli i črepy s vnútornou (obr. 2:17) i vonkajšou žliabkovanou výzdobou. Výnimočný je artefakt s hlboko presekávaným ústím (obr. 2:16), veľmi pripomínajúci rozvidlené uchá klasickej badenskej

kultúry (obr. 2:16). Ďalšie keramické nálezy patria už skupine Lažňany (obr. 2:13,18–20).

3. BELŽA, okr. Košice–okolie

V intraviláne obce našiel P. Wawrek r. 1975 a počas následnej obhliadky nálezišská aj V. Budinský–Krička (1976, 54), čepeľ z volyňského rohovca a keramiku tiszapolgárskej skupiny. Z nálezov sa vyníma fragment nádoby žltohnedej farby zdobený tromi plastickými jamkovanými pásikmi (obr. 3:1), typický pre bolerázsku skupinu. Tento druh výzdoby je tiszapolgárskej skupine – i celej polgárskej kultúre – cudzí.

4. ĽUBOTICE, časť ŠARIŠSKÉ LÚKY, okr. Prešov

Lokalita situovaná v severnej časti Košickej kotliny je podľa staršieho administratívneho členenia známa po názvom Prešov–Šarišské Lúky. Počas záchranného výskumu v r. 1976, vedeného S. Šiškom, sa okrem objektov kultúry s východnou lineárnou keramikou, skupiny Lažňany, badenskej kultúry a kultúry Gáva našli v slabej kultúrnej vrstve i nálezy skupiny Lažňany a badenskej kultúry. Nakoľko výskum sa už publikačne zhodnotil (Šiška 1976, 83–117), upozorňujeme tu iba na keramiku, ktorá má vzťah k bolerázskej skupine. Ide o zlomok hrnca zdobený štyrmi plastickými jamkovanými pásikmi (c. 1., tab. XIV: 27) a črepy s dokonale zhotoveným (c. 1., tab. XIV:26) i nedbalo rytým vetvičkovitým ornamentom (c. 1., tab. XIV:28). Význam však majú i dva zlomky z menšej nádoby so žliabkovanou výzdobou a fragment tenkostenej baňatej nádoby so zhrubnutým presekávaným okrajom (c. 1., tab. XIII:20–22), pochádzajúce zo sídliskovej jamy 14 lažňanskej skupiny. Podobnú výzdobu v spomínanej skupine doteraz nepoznáme, žliabkovanie sa však pomerne často vyskytuje v súvekej skupine Hunyadi–halom vo východnom Maďarsku (Bognár–Kutzián 1969, obr. 2:1,3b; obr. 5:3,6).

5. DVORNÍKY, okr. Košice–okolie

V skoršej odbornej literatúre je nálezisko registrované pod názvom Zádielske Dvorníky, časť Dvorníky. Výšinné sídlisko je na vrchole kužeľovitého kopca Hradište (kóta 333,4 m). Z dvoch zisťovacích sond s rozmermi 0,5x1 m získala E. Miroššayová (1985, 158, obr. 59:17–23) nekvalitne vypálené zlomky svetlohnedej farby a dvojkónický praslen. Výzdobu tvoria plytké žliabky, nízky plastický pásik a nízke výčnelky. Je problematické, či malý súbor patrí ešte bolerázskej skupine alebo až do postbolerázskej fázy II badenskej kultúry.

6. KAČANOV, okr. Michalovce

V stene pricestnej priekopy v intraviláne obce zistil L. Bánesz (1975, 770) zvyšky eneolitických jám so slabo poznateľnými obrysami. Z jednej jamy vyzdvihol črepy misovitej šálky s poškodeným uškom slabo oválneho prierezu, zdobenej na tele dvojradow drobných vpichov a rytým vetvičkovitým ornamentom (obr. 3:2).

Zo súpisu nepočetných nálezísk vyplýva, že v súčasnosti sú z východného Slovenska známe iba dva malé keramické súbory bolerázskej skupiny a aj ich

vypovedacia hodnota je deformovaná nejasnými terénnymi situáciami. Súbor z Košíc–Barce I tvorí výber charakteristických artefaktov a nemôžeme posúdiť ďalšiu sprievodnú keramiku a určiť jej vzťahy k nálezom badenskej kultúry z vrstvy IV/1. Napriek tomu hojný výskyt rytého vetvičkovitého ornamentu a prítomnosť trojnásobnej plastickej pásky dovoľuje začleniť túto kolekciu do rámca fázy Ib boľerázskej skupiny a podľa V. Němejcovovej–Pavúkovej (1979, 38), ktorá vychádzala z nálezov z druhej lokality (Košice–Barca, poloha Svetlá IV) – až na jej koniec. Musíme ešte zdôrazniť, že v nálezových sídliskových celkoch klasickej badenskej kultúry z Košickej kotliny, Šarišského podolia a z Východoslovenskej nížiny (Zemplínske Kopčany, Streda nad Bodrogom, Šarišské Michalany) sa keramika s vetvičkovitým ornamentom už vôbec nevykytuje a trojnásobný horizontálny plastický pásik zaznamenávame iba v jednom prípade zo Šarišských Michalian (z ca 10 000 keramických artefaktov).

Nepočetné alebo ojedinelé keramické zlomky z Ľubotice–Šarišských Lúk, Belže a Dvorníkov so spomínanými výzdobnými prvkami skôr naznačujú prítomnosť boľerázskej skupiny, ako by ju spoľahlivo potvrdzovali. Nemôžeme ani vylúčiť, že patria už k začiatkom klasickej badenskej kultúry, k jej stupňu II. S týmto stupňom, a pravdepodobne už s fázou IIa, spájame ojedinelý nález miosovitej šálky z Kačanova (obr. 3:2), na ktorej sa však nezachovala vrchná časť uška. Na šálkach zo západného Slovenska sa práve tam nachádza hrotitý výčnelok, charakteristický len pre spomínaný stupeň (Němejcová–Pavúková 1981, obr. 3B, 4B; Cheben 1984, obr. 2B, G). S postboľerázskym stupňom II, resp. s prechodom od boľerázskej skupiny môžeme spojiť aj antropomorfnú vázu, o ktorej sa predpokladá, že pochádza zo žiarového hrobu v Seni. V katalógu košického múzea je však registrovaná pod náleziskom Belža (Lamiová–Schmiedlová – Bánesz 1962, 233, obr. 3), z katastra obce, odkiaľ evidujeme aj črep boľerázskeho rázu (obr. 3:1).

Z potiskej oblasti Maďarska uvádza V. Němejcová–Pavúková (1973, mapa) štyri náleziská boľerázskej skupiny, N. Kalicz (1989, 121 n., obr. 1) však zaznamenáva až 8 nálezísk, ktoré označuje termínom Protoboleráz – Protocernavoda. Z nich sú nám z literatúry známe nálezy z Kétegyháza II označované termínom typ Cernavoda III (Ecsedy 1973, 28–30, tab. VIII–X), ktoré inklinujú k staršej fáze boľerázskej skupiny, kým nálezy zo Szeghalom–Dióér (tamže, tab. XIII, IV) zrejme patria už postboľerázskemu stupňu badenskej kultúry. Náleziská sa však koncentrujú v stredopotiskej enkláve Maďarska a sú od východoslovenských nálezísk takmer rovnako vzdialené, ako náleziská zo západného Slovenska.

Za tejto situácie ostáva nezodpovedaná otázka, s akou intenzitou zasiahla severné Potisie, vrátane východného Slovenska, boľerázska skupina, resp. či môžeme rátať aj s prítomnosťou okrajovej zložky príbuznej kultúry Cernavoda III. Doterajšie sporadické nálezy skôr poukazujú na periférne osídlenie severného Potisía v tomto najstaršom úseku badenskej kultúry. Najmä bohaté geomorfologicky členené východné Slovensko sa už od začiatku neolitu vyznačovalo špecifickým vývojom jeho jednotlivých regiónov (Gemery, Slovenský kras, Košická kotlina, Šarišské podolie, Spiš, Ondavská a Laborecká vrchovina, Východo-

doslovenská nížina). Spočíval v rozdielnom započatí ich osídľovania spoločenstvami jednotlivých archeologických kultúr, neraz až výrazne lokálnym sfarbením základných prameňov a v prerušovaní osídlenia týchto regiónov na odlišne dlhé obdobia. Ak zohľadníme pomerne intenzívny terénny výskum veľkej čast východného Slovenska, môžeme s veľkou pravdepodobnosťou rátať len so sporadickým zásahom bolerázskej skupiny na toto územie a predovšetkým len do Košickej kotliny a na Východoslovenskú nížinu. Doterajšie nálezy navyše ukazujú, že k tomuto zásahu došlo až v jej mladej fáze (1b).

Vyvstáva však ďalšia otázka, aké osídlenie predchádzalo na východnom Slovensku mladú fázu bolerázskej skupiny. Na ňu sme odpovedali už pri skoršom hodnotení lažnianskej skupiny (Šiška 1972, 150–159) a ukazuje sa, že na tomto stanovisku nie je potrebné nič meniť. Vzhľadom na oneskorený a sporadický zásah bolerázskej skupiny do Košickej kotliny a na Východoslovenskú nížinu – a zároveň aj v Šarišskom podolí – v období staršej bolerázskej skupiny ešte pretrváva lažnianska skupina. Jej bezprostredný kontakt s bolerázskou skupinou je nateraz ťažko spoľahlivo dokázať. V mladej fáze lažnianskej skupiny sa však objavujú viaceré prvky dovtedy cudzie polgárskej kultúre, ktoré považujeme za variabilné až identické s prvkami bolerázskej skupiny. Na pohrebiskách v Košiciach–Barci, Šebastovciach a v Malých Zalužiciach–Lažňanoch patria k nim prvé nádoby (hrnčeky) s jedným krátkym uškom prečnievajúcim niekedy až nad ústie (Šiška 1972, obr. 30:3, obr. 32:1, tab. III:6), niektoré varianty dvojuchých hrncov s prelamovaným alebo presekávaným ústím i s presekávanými uškami (c. 1. obr. 30:5, tab. IV:1, VI:3) a prvé objavenie sa plastickej krokvicovitej pásky (c. 1. obr. 29:5). Na výskyt plytkých kanelúr sme už upozornili pri popise nálezov zo sídliska v Ľubotici – Šarišských Lúkach.

V rovnakej alebo ešte výraznejšej podobe sa tieto i ďalšie prvky objavujú i v súvekej skupine Hunyadi–halom vo východnom Maďarsku, kde spolu s početnou keramikou zdobenou žliabkami a plastickým krokvicovitým pásikom sa vyskytuje už aj horizontálny presekávaný pásik (Bognár–Kutzián 1969, obr. 2:1,3b, obr. 5:3,6, obr. 11:6,7; Patay 1987, obr. 11, obr. 16, obr. 21:1, obr. 22). Pri hodnotení sídliska Tiszalúc skupiny Hunyadi–halom, na ktorom sa v kultúrnej vstve našla aj keramika mladej fázy bolerázskej skupiny, P. Patay (c. 1., obr. 31, s. 120) nevyučuje, že na vývoji bolerázskej skupiny vo východnom Maďarsku mala úlohu aj spomínaná skupina.

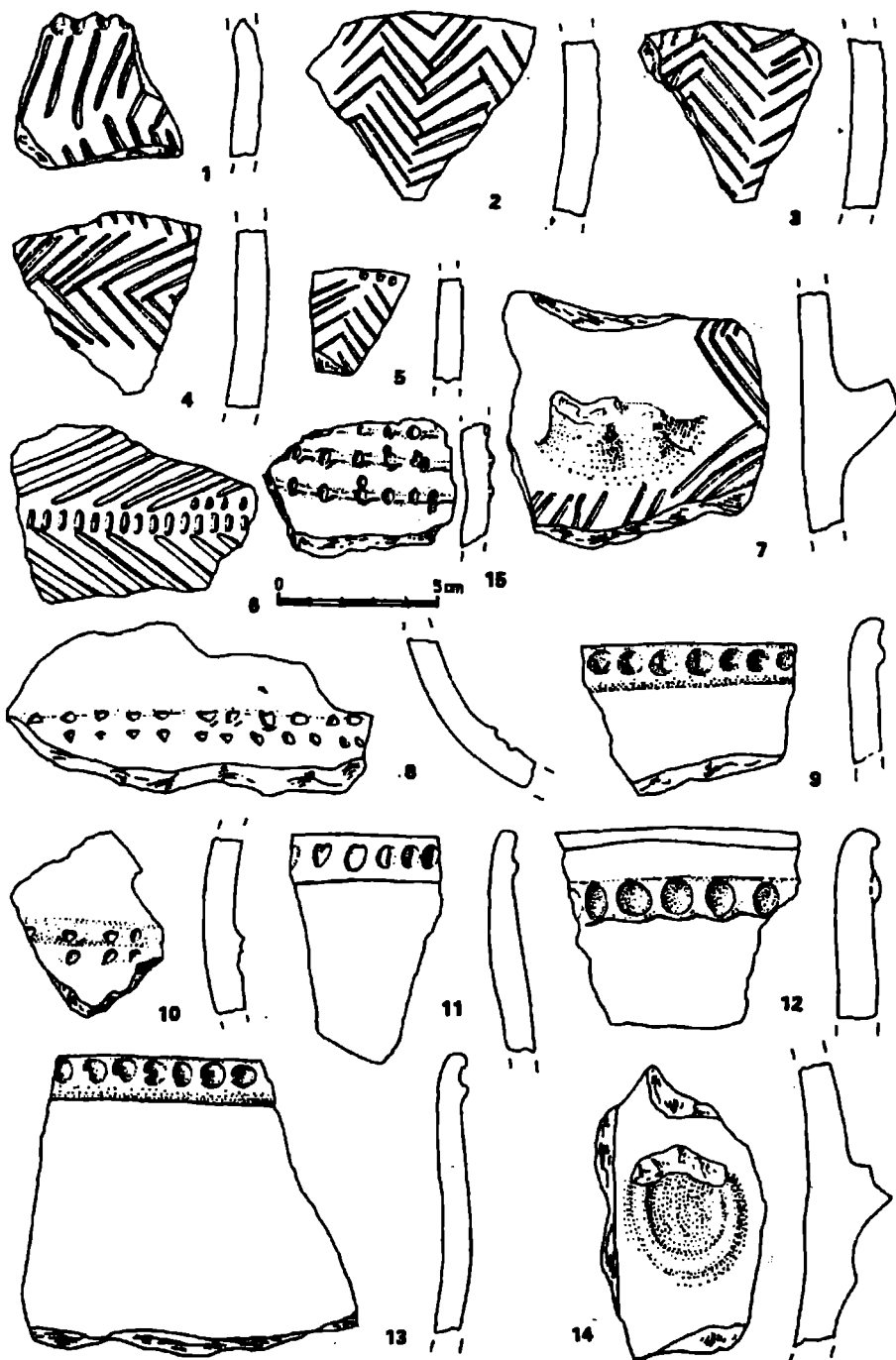
Záverom chceme ešte upozorniť, že nálezy bolerázskej skupiny, resp. nálezy bolerázoidného rázu poznáme iba z Košickej kotliny, z mikroregiónu a väčšinou i z lokalít, kde sú aj sídliská lažnianskej skupiny (obr. 4). Je ťažko jednoznačne posúdiť, či ide o náhodu alebo o cyklickú, len krátkodobe prerušovanú kontinuitu v osídľovaní rovnakých polôh. Zdá sa, že pravdepodobnejšia je druhá alternatíva. Musíme zohľadniť aj skutočnosť, že v mikroregióne Košice–Barca sú i dve birituálne pohrebiská lažnianskej skupiny a že nasledujúce známe tri hroby z fázy II badenskej kultúry sú tiež žiarové. Intenzívnejšie osídľovanie Košickej kotliny a Východoslovenskej nížiny môžeme predpokladať až od tohto stupňa badenskej kultúry a v ostatných regiónoch východného Slovenska až od stupňa III.

LITERATÚRA

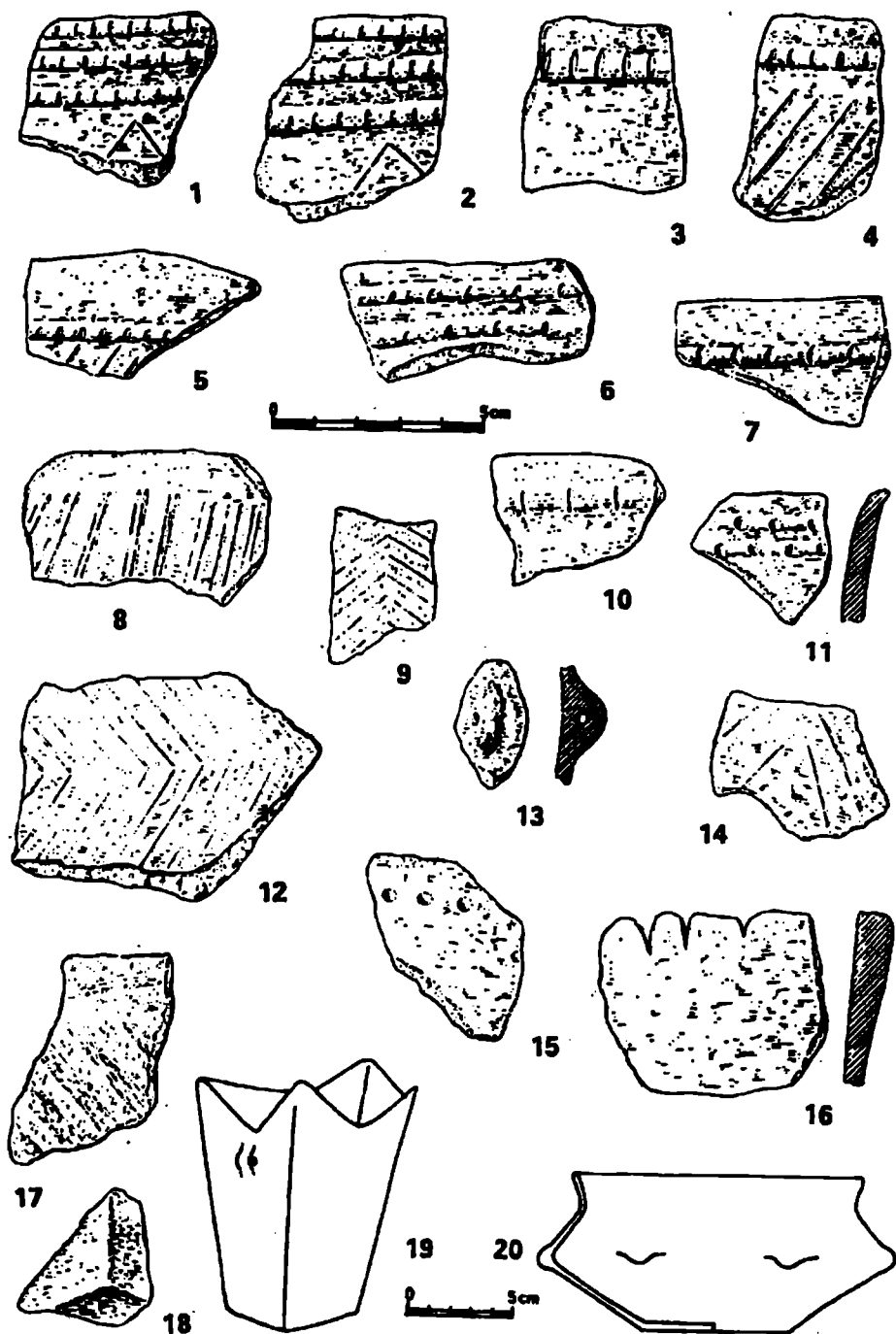
- Bánész, L. 1965: Nové neolitické a eneolitické nálezy z východného Slovenska, AR 17, 765–770.
- Bánész, L. 1970: Eneolitické nálezy z Barce–Svetlej IV. Študijné zvesti AÚ SAV, 18, 326–330.
- Bognár–Kutzián, I. 1969: Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbecken. Študijné zvesti AÚ SAV, 17, 31–60.
- Budinský–Krička, V. 1976: Eneolitické sídliskové nálezy z Belže. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1975, 54, 55.
- Ecsedy, I. 1973: Ujáb adatok a tiszántúli rézkor történetéhez. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei, 2, 3–38.
- Hájek, L. 1961: Zur relativen Chronologie des Äneolithikums und der Bronzezeit in der Ostslowakei. In: Kommission für das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit in Nitra 1958. Bratislava, 59–67.
- Cheben, I. 1984: Sídlisko badenskej kultúry v Blni, SIA 32, 147–177.
- Kalicz, N. 1989: Die chronologischen Verhältnisse zwischen der Badener Kultur und den Kurgan-Gräbern in Ostungarn. In: Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C¹⁴ 3000–2000 B.C.) in Mitteleuropa. Præhistorica XV, 121–132.
- Lamiová–Schmiedlová, M. – Bánész, L. 1962: K topografii pravekých nálezisk pri Kechneci a Seni na dolnom Hornáde. Študijné zvesti AÚ SAV, 9, 219–236.
- Miroššayová, E. 1985: Výskum a prieskum v Zádielských Dvorníkoch. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1984, 158, 159, 312.
- Němejcová–Pavúková, V. 1973: Zu Ursprung und Chronologie der Boleráz–Gruppe. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur, Bratislava, 279–316, mapa.
- Němejcová–Pavúková, V. 1979: Počiatky bolerázskej skupiny na Slovensku, SIA 27/1, 17–55.
- Němejcová–Pavúková, V. 1981: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe, SIA 29/2, 261–296.
- Patay, P. 1987: A Tiszalúcsarkadi rézkori telep ásátásanak eddigi eredményei, Folia Archaeologica 38, 89–120.
- Šiška, S. 1972: Gräberfelder der Lažňany–Gruppe in der Slowakei, SIA 20/1, 107–175.
- Šiška, S. 1976: Sídlisko z mladšej doby kamennej v Prešove–Šarišských Lúkach, SIA 24/1, 83–117.
- Točík, A. 1991: 40 rokov od založenia Východoslovenskej archeologickej expedície HUKO – hutný kombinát. In: Východoslovenský pravek III, Košice, 7, 8.

FUNDE DER BOLERÁZ–GRUPPE IN DER OSTSLOWAKEI

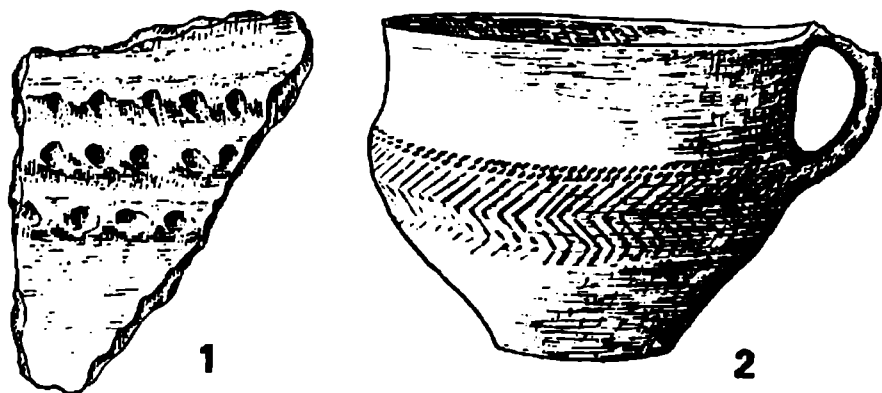
Aus bisherigen Geländegrabungen in der Ostslowakei stammen nur zwei kleine Keramikkollektionen der Boleráz–Gruppe (Abb. 1, 2) aus den Siedlungen in Košice–Barca (Lage Begányihomlyn) und Košice–Barca (Lage Svetlá IV). Beide Fundverbände gehören in die junge Phase (1b) und wahrscheinlich erst in ihren Anschluß. Es ist fraglich, ob die übrigen wenigen, bis sogar vereinzelt Funde (Belža, Lubotice–Teil Šarišské Lúky, Dvorníky) noch dieser Gruppe oder erst der älteren Stufe II der Badener Kultur angehören, in welche der Autor die Tasse aus Kačanov (Abb. 3:2) reiht. Der Autor konstatiert, daß das nördliche Theißgebiet, einbezogen die Ostslowakei, nur noch das Randgebiet der Boleráz–Gruppe bildete und in der Ostslowakei mit ihrer Anwesenheit nur im Košice–Becken und in der Ostslowakischen Tiefebene gerechnet werden kann. Er setzt voraus, daß während der älteren Phase der Boleráz–Gruppe (1a), die im mittleren Donaugebiet verbreitet war, in den erwähnten Regionen der Ostslowakei noch die Lažňany–Gruppe überdauerte, in deren Milieu sich schon mehrere Elemente befinden, die beiden Kulturgesellschaften gemeinsam waren.

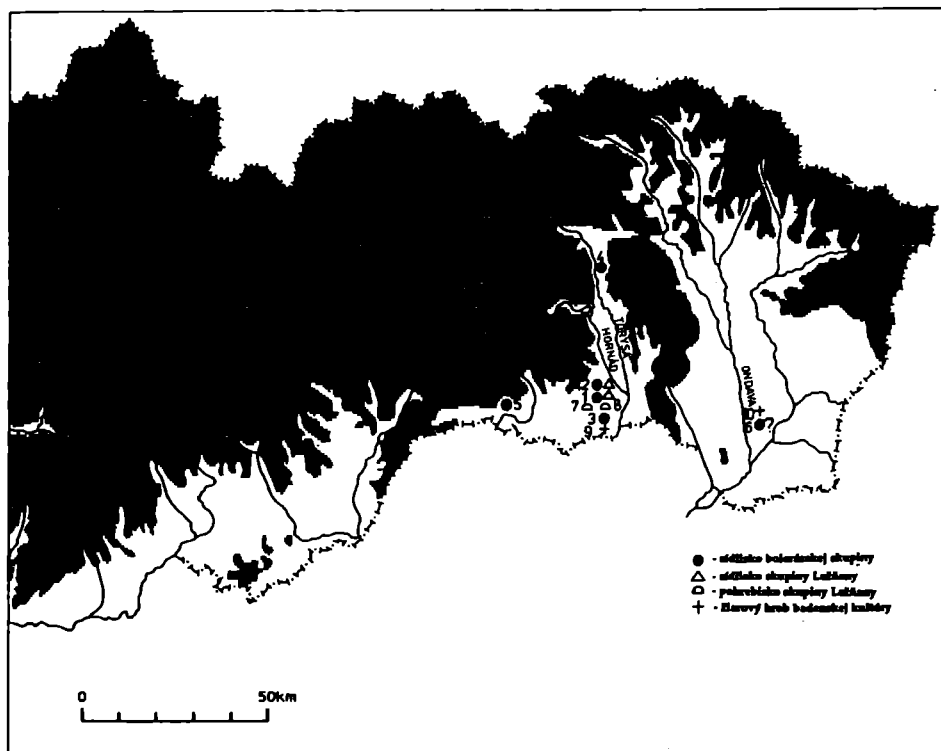
Obr. 1. Košice, časť Barca I. 1-13, 15 – bolerázska skupina, 14 – fragment terčovitého ucha lažnianskej skupiny.

Obr. 2. Košice, časť Barca (poloha Svetlá IV). 1–12, 14, 15, 17 – bolerázska skupina, 13, 18–20 — lažnianska skupina.

Obr. 3. 1 – Belža, 2– Kačanov. Keramika bolerázskej skupiny, resp. postbolerázskej fázy.

Obr. 4. Náleziská bolerázskej skupiny a postbolerázskej fázy na východnom Slovensku v kontexte s výberovými náleziskami lažnianskej skupiny a badenskej kultúry. 1– Košice, časť Barca I, 2– Košice, časť Barca (poloha Svetlá IV), 3– Belža, 4– Ľubotice, časť Šarišské Lúky, 5– Dvorníky, 6– Kačanov, 7– Košice, časť Barca (poloha Baloty), 8– Šebastovce, 9– Seňa, 10– Bracovce.

